

УДК 378.12:330.341

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВИ ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ**

Н.Т. Рудь

Луцький національний технічний університет, ntrud@i.ua

Зростання наукомісткості виробництва, швидке оновлення технологій і видів продукції висуває на перший план інтелект, здібності, знання, талант і професіоналізм працівника, технічні та організаційні інновації, тобто характеристики, що об'єднуються поняттям «інтелектуальний капітал» [1]. Володіння ним прирівнюється за значенням до стратегічних ресурсів. У сучасному світі йде постійна боротьба за нього і за доступ до його джерел.

На роль лідерів у соціально-економічному розвитку завжди претендували країни, що мають найбільш високий рівень освіти, науки, охорони здоров'я, культури і духовності [2]. Маючи в своєму розпорядженні значні економічні ресурси, держава має можливість розробляти і втілювати в життя програми розвитку освіти і тим самим реалізовувати стратегічні інтереси нації в даній сфері соціальних послуг. Ступінь державного втручання в сферу освіти є предметом обговорення багатьох зарубіжних і вітчизняних економістів.

Представники неокласичного напрямку розглядають основні проблеми розвитку освіти з позицій вільного підприємництва. Вони вважають, що державі повинна відводитися лише роль гаранта дотримання учасниками ринку освітніх послуг правил взаємодії і вона може втручатися в процес тільки тоді, коли в ньому проявляються фактори, що перешкоджають функціонуванню вільного ринкового механізму. Втручаючись в сферу освіти, держава, як стверджують неокласики, порушує принцип соціальної справедливості, обмежує приватну ініціативу і тим самим пригнічує стимули до конкурентної боротьби у виробників освітніх послуг.

Представники кейнсіанського напрямку в економічній науці, ґрунтуючись на положенні, що держава є виразником інтересів усіх членів суспільства, вважають, що вона має вагомі причини втручання в сферу освіти. Оскільки ринок орієнтований на задоволення індивідуальних потреб, а їх «сума» завжди менша відповідних запитів суспільства в цілому, то в силу цього він не здатний забезпечити задоволення суспільних потреб. Тому ринок може зовсім не забезпечувати виробництво суспільних благ, постачати їх в недостатніх для задоволення суспільних потреб кількостях або з недостатнім рівнем якості. У зв'язку з цим представники кейнсіанства виступають за посилення економічної ролі держави в сфері освіти.

Вища освіта України в даний час переживає період адаптації до реалій суспільного життя. Особливості української адаптації полягають в тому, що зміни, які відбуваються в суспільстві, набагато складніші і драматичніші, ніж в інших країнах. На проблеми, викликані переходом до інноваційної економіки, накладаються процеси, зумовлені ринковою трансформацією економіки України, багато в чому тривалої і незакінченої. Гострота проблеми посилюється тим, що сфері освіти, як соціального інституту, одночасно властиві протилежні якості, такі як консерватизм і інноваційність.

Консерватизм освіти визначається самим процесом, який відрізняється значною тривалістю. Крім того, будучи формою передачі знань, освіта покликана здійснювати зв'язок поколінь. В освіті проявляється спадкоємність нових систем знань (баз даних) в порівнянні з попередніми, відбувається збереження найбільш актуальної інформації з попередніх знань. Що стосується освітніх технологій, то зміни відбуваються досить повільно, хоча в багатьох вузах використання імітаційних та ділових ігор є усталеною практикою. Але в цілому склалася організація навчального процесу, адаптована до ступеня вищої освіти класно-урочної форми навчання, розробленої більше 300 років тому.

Інноваційність освіти визначена самою її сутністю як сфери знань, оскільки будь-яке знання містить в собі потенціал новацій. Йдеться про інноваційну спрямованість вищої освіти, що дозволяє виробляти у громадян творчі здібності, вміння вирішувати проблеми, навички участі в проєктних заходах, здатності адаптуватися в швидкій зміні технологій і ін. Однак, інноваційний потенціал освіти може реалізовуватися в різному ступені і з неоднаковою швидкістю. Останнє обумовлене станом самої освіти.

Держава в 1990-і роки практично втратила важелі управління освітою, довела до крайності гостроту проблеми нестачі ресурсів і виявилася нездатною запропонувати системну реформу освіти, зокрема, вищої. У багатьох вузах виник «розрив поколінь». Збільшення фінансування з 4,2% від ВВП у 2000 році до 7,4% від ВВП у 2010 році і незначне падіння до 5,4% у 2016 році пом'якшило гостроту фінансових проблем, вжиті заходи з розширення самостійності вузів, розпочато перехід до двоступеневої системи вищої освіти, але в цілому можна сказати, що криза не подолана. Система освіти в стані кризи втрачає властивий їй інноваційний потенціал. Раніше, наприклад, неможливо було уявити собі «не дослідницький вуз». З 1994 по 2000 роки спостерігається практично дворазове збільшення кількості університетів, академій та інститутів та повільне скорочення їх мережі після 2008 року [3]. Стійка тенденція до зменшення обумовлена, насамперед, демографічною та економічною ситуацією в країні. Сталося швидке формування системи вузів з переважаючим завданням масового і доступного кожному вищої професійної освіти.

Першою і найбільш очевидною тенденцією в сфері вищої освіти є швидке зростання чисельності студентів. В Україні за період з 1990 по 2017 рік чисельність студентів зросла з 1638,3 тис. осіб до 2813,8 у 2007 року, тобто у 1,72 рази. На початок 2017 навчального року кількість сту-

дентів, що здобували вищу освіту становила 1539 тис. осіб. На 10000 жителів країни припадає понад 363 студенти вищих навчальних закладів [3].

Друга тенденція – зростання кількості вузів і поява вузів нового типу як реакція на підвищення попиту на освіту. У 1990 р в Україні було лише 149 вузів (університетів, академій, інститутів) і 742 одиниці (коледжі, технікуми, училища). В 2018/2019 навчальному році відмічаємо зростання до 282 одиниць вузів та зменшення до 370 одиниць вузів 1–2 рівня акредитації. В 2010 році вже налічувалося 813 державних та комунальних і недержавних вузів – 176 [3].

Третя тенденція – посилення ролі приватного фінансування в порівнянні з державним, яке повсюдно не було адекватним зростанню числа студентів і вузів.

В Україні частка ВЗО приватної форми власності зросла до 22% (максимум) у 2010 році. Надалі цей показник повільно скорочується. Максимальне значення частки студентів у приватних ВЗО набула у 2005 році (14,7%) і з того часу почала зменшуватись. Причиною цього були як скорочення кількості вступників, так і зростання державного фінансування (надається в Україні лише державним та комунальним закладам) і політика МОН України орієнтована на різноманітні преференції державним ЗВО. Станом на 2013/2014 навчальний рік розподіл складав: 1861600 студентів (90,7%) навчались у ВЗО державної та комунальної власності і 191078 студентів (9,3%) в закладах приватної власності [3].

З огляду на те, що державне фінансування, яким охоплюється 44,5% студентів станом на 2017/2018 рік, покриває трохи менше половини необхідних на їх навчання витрат, можна припустити, що реально приватне фінансування відіграє значно більшу роль.

І хоча об'єктивно сьогодні 90,7% студентів України навчається в державних закладах, ми підтримуємо точку зору, що важливо повернути державу в освітній процес.

Ослаблення державного регулювання в сфері освіти небезпечно для майбутнього України. Прихильники лібералізму постійно підкреслюють дію на ринку освітніх послуг принципу різних можливостей, який проявляється в законодавчо закріпленій позитивній дискримінації державних закладів, що на їхню думку знижує інтенсивність конкурентної боротьби в сфері вищої освіти.

Але хіба якість роботи ВЗО вимірюється тільки «інноваційною конкурентоспроможністю» і не несе держава теж частку відповідальності за зниження якості української системи вищої освіти? У цих умовах необхідно не руйнувати, а модернізувати цю систему без сліпого наслідування невірної зрозумілим чужим концепціям. В майбутньому пріоритетними для фінансування з бюджету повинні стати інноваційно-активні університети з розвиненою науково-інноваційною інфраструктурою.

Створюється враження, що система вищої освіти «пробуксовує», втрачає минулі досягнення і девальвує свої послуги. У майбутньому, коли вона буде змушена зменшувати обороти з огляду на різке скорочення чисельності потенційних абітурієнтів і неможливості працевлаштування випускників за фахом, криза, що має місце вже зараз, може значно погіршитися.

Ймовірно, в майбутньому буде можлива організація функціонування науково-виробничих (інноваційно-технологічних) центрів в рамках вузів, які сприятимуть розвитку економіки регіону, створенню та сталого розвитку всіх видів підприємництва [4], встановленню науково-технічного та економічного співробітництва між підприємствами та вузами. Організація таких центрів має бути спрямована на здійснення комплексу організаційно-технічних, економічних заходів, що дозволяють раціоналізувати роботу з надання послуг організаціям, ефективніше використовувати наукове обладнання, інформацію, а головне – інноваційний потенціал викладачів і студентів. Нові вимоги пред'являються і до формування наукових кадрів університетів. Вони повинні відрізнятися не тільки професіоналізмом, рівнем освіти та іншими традиційними якостями, але і здатністю «просування» власних досягнень на ринок, залучення джерел фінансування. Тільки в цих умовах можливо забезпечити розвиток вищої освіти, його відповідність вимогам інноваційної економіки.

Рішення проблеми посилення інноваційної складової освіти неможливе без державної підтримки. Особливістю інноваційної економіки є заміщення капіталу на кожному етапі інноваційного процесу. На початку держава фінансує науку за допомогою видачі грантів, інвестицій в інноваційну інфраструктуру. Це сприяє залученню до всіляких досліджень і розробок різних наукових колективів, які змушені конкурувати між собою за отримання фінансування. Завдання цього етапу – отримання надлишку інноваційних ідей, який дозволить створити умови для заміщення капіталу. Патенти і винаходи купуються приватними компаніями і інноваційна економіка отримує наступний приплив фінансування, але вже не за рахунок держави. Вважаємо плідним розглядати економічний механізм розвитку інноваційної складової освіти як змішаний, що представляє собою ринковий механізм самоорганізації і механізм державного регулювання.

Необхідність державного регулювання визначається недосконалістю ринкового механізму в сфері освіти і невідповідністю змісту та форм державного управління освітою інноваційній сутності освітніх процесів. Потрібно змінити становище, але не в примусовому адміністративному порядку, а з використанням економічних методів, наприклад, на основі збільшення квот на безкоштовне навчання за тими спеціальностями, які особливо потрібні в найближчій перспективі. Конкуренція вузів за об'єктивними критеріями за фінансовану бюджетом чисельність прийому не тільки активізує інноваційну діяльність університетів, але й сприятиме підвищенню якості підготовки фахівців.

Список літературних джерел:

1. Рудь Н.Т., Копера К. Інтелектуальний потенціал та капітал: взаємозв'язок та часові горизонти. *Економічний форум*. 2019. №1. С.188–198.
2. Рудь Н. Т. Управління людським капіталом в умовах інноваційного розвитку регіону. *Економіка і управління в умовах глобалізації: VIII міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Кривий Ріг, 15 травня 2019 р.). Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2019. С. 228–232.
3. Вища освіта в Україні у 2017 році: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 298с.
4. Рудь Н.Т. Роль університету в розвитку інноваційного підприємництва. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку» (29–30 березня 2016 року) Київ: КНЕУ, 2016. С. 187 –190.